
**ОЗОДАНДЕШӢ ВА МАЙДОНИ ХУДСОЗИЮ
ҲУВИЯТМАДОРӢ**

Нозим НУРЗОДА

*мудири Шуъбаи таҳқиқоти
стратегии назди Раёсати
Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон*

ҲАКИМИ РОЗӢ ВА РИСОЛАТИ ФАЙЛАСУФӢ

Дар бораи Закариёи Розӣ ва орову андешаи ӯ ҳар қадар ки гӯему нависем ва пахшу нашр намоем, кам аст. Чаро ки ин симои истисноии фалсафа, илм, тиб ва фарҳанги миллию ҷаҳонӣ, ки дар муҳитҳои илмию академии Ғарб ҳам кайҳо бо унвони Разес ошно будааст, ҳамеша ва бахусус, дар шароити феълии бархурдҳои тамаддунӣ, ташаннуҷи беҳувиятию хирадситезӣ, болоравии низоъу кашмакашҳои ақидатӣ ва вусъати ҷашмгири саҳнаسازیҳои геополитикӣ ба муаррифии шоиставу боиста ниёз дорад. Мардум ва бавежа, насли наврасу ҷавон, аз як тараф ва қишри омӯзгорию зиёии ватанӣ, аз тарафи дигар, бояд ин чехраи бузургу матраҳи илму фалсафаи миллию башариро дуруст донанд, аз осораи баҳраманд гарданд, бо мавқеъгириҳои илмию ихтисосиаш дар заминаи масоили гуногуни илмию ҷаҳонӣ, фаннию техникию фарҳангию фалсафию иҷтимоию ақидатию маданӣ ошно шаванд, аз мушаххасоти фикрию эҷодию ихтисоси ӯ, назири тарзи баёни фардӣ; ҷасорати махсуси фикрӣ; ҷиҳатгирии илмӣ; сабки таҳлилу баррасӣ; решашиносии мушкилоти ақидатию иҷтимоӣ ва шеваи бархурд бо масоили гуногуни замонӣ огоҳӣ

пайдо намоянд. Танҳо дар ин сурат мо метавонем, иддао кунем, ки Ҳақими Розӣ файласуфи миллист ва бо ин исм бояд ифтихор намоему аз тариқи барномарезиҳои ҳадафнок сатҳи тафаккури мантиқӣ ва шуури миллии наслҳои наврасу ҷавони ҷомеаи тоҷикро боло бубарем.

Бояд тазакурр дод, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти марбутаи давлатӣ ҳанӯз 12 соли пеш, дақиқтараш, соли 2013 масъалаи таҷлили 1150-солагии Абубакри Розиро нақшабандӣ намуда, дар ин замина ибтикороти ҷиддие рӯйи даст гирифта буд. Бар асоси ибтикороти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохторҳои марбутаи давлатӣ, минҷумла Вазорати вақти маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соири мақомоти дахлдор нақша-чорабиниҳоро дар заминаи таҷлили 1150-солагии Абубакри Розӣ таҳия намуданд. Дар ин асос, дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ низ маҳофили илмӣ баргузор гардид. Ҳамчунин, бар мабной қарори Сессияи 38-уми конференсияи генералии ЮНЕСКО аз 2 ноябри соли 2015 ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҷашни 1150-солагии Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ дар ҷаҳорҷӯбаи рӯзҳои тақвими ЮНЕСКО дар солҳои 2016-2017 18 октябри соли 2016 дар толори Академияи илмҳои Тоҷикистон (ҳозира Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон) бо ибтикори Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинов Ҳамоиши байналмилалӣ таҳти унвони “Нақши Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ дар илм ва фарҳанги ҷаҳонӣ” баргузор шуда, дар он чехраҳои матраҳи академӣ бо шумули академик Мусо Диноршоев (равонаш шод бод), академик Кароматулло Олимов ширкат ва суҳанронӣ карданд (10). Дар ин миён, файласуфи муосири тоҷик, шодравон Мусо Диноршоев ба забони русӣ монографияи муфассале таҳти унвони “Плюралистическая философия Абу

Бакра ар-Рази” (2013) ба таъб расонда, дар он роҷеъ ба шахсият, андеша, оро ва афкори ин файласуфи бузурги асримиёнагии форсу тоҷик иттилооти нофеъ ироа доштааст (2). Ҳамчунин, дар фазои илмии ватанӣ дар робита бо афқору орои Закариёи Розӣ таҳқиқоти арзишманде анҷом гирифта (6), мақолоту мутолиботи назаррасе ҳам дар заминаи омузишу таҳқиқи фалсафа ва дидгоҳҳои Закариёи Розӣ нашр гардидаанд (2, 3, 4, 5, 7, 11, 12). Дар Ирон ҷиддитарин таҳқиқот дар заминаи зиндагинома ва меросу андешаи Абубакри Розӣ ҳамоно таълифи устои Донишгоҳи Техрон, доктор Меҳди Мухаққиқ бо номи “Файласуфи Рай” аст (8), инчунин мақолаи ҳуби Ҳушанг Муинзода таҳти унвони “Розӣ – ситораи дурахшони осмони фарҳангу тамаддуни башарӣ” (9) низ дар шинохти шахсияти файласуф ва дидгоҳи ӯ ба унвони мадраки ҷолибу муассири илмӣ ба ҳаводорону ихлосмандони фалсафаи миллию ҷаҳонӣ кумак мекунад. Бар илова, мақолаи муфассали ду тан аз донишмандони иронӣ -- Сурайё Мансурӣ ва Аббосалӣ Мансурӣ таҳти унвони “Муҳаммад бинни Закариё Розӣ файласуфи дигарандеш ё табиби файласуфнамо” дар таҳқиқи масъала ба мо мусоидат намуд (13). Ҳангоми таълифи матлаб мо бештар ба манобеи болоӣ таваҷҷуҳ намудем.

Аммо Ҳакими Розӣ -- Абубакр Закариёи Розӣ (865-925) ба сифати симои номдору бузургтарини илму фалсафаи миллию ҷаҳонӣ дар қаламрави кишвари мо ҳанӯз ба муаррифии ҷиддии илмию амалӣ ва маданӣ ниёз дорад. То имрӯз, аксаран дар бораи иқдомоти Закариёи Розӣ дар улуми кимӣ, тиб, пизишкӣ, гиёҳдармонӣ, риёзӣ, заминшиносӣ ва амсоли инҳо огоҳӣ дорему халос. Ҳол он ки Закариёи Розӣ ба ҷуз иқдомоти ҷиддӣ дар заминаи улуми табиатшиносию риёзӣ, дар фалсафа ва андешаи фалсафӣ низ талошҳои қобили таҳсин анҷом додааст. Мероси Абубакр Закариёи Розӣ, махсусан дар

бозкушоии мушкилоти фикрӣ, боло бурдани сатҳи огоҳиҳои иҷтимоию маърифатӣ, тақвияти руҳи интиқодгарӣ, таҳкими ҷараёни озодандешӣ, шеваи арзёбиҳои фалсафӣ, нақду бознигарии мантиқӣ ва ташаққули ҷаҳонбинии илмӣ дар ҷомеа аз ҳар ҷиҳат мусоиданд.

Барои рӯшан шудани матлаб дар қадами аввал, аз зиндагиномаи Абубакр Закариёи Розӣ ба таври мухтасар ёд мекунем. Ба қавли муҳаққиқон, номи ӯ Муҳаммад, номи падараш Закариё, номи бобояш Яҳё, кунияш (куния -- лақаби эҳтиромии одамон ба расми арабҳо, ки дар қолиби “аб”, “абӯ”, “абӣ”, “ибн”, “ум” ва ё “бинт”, мисли Абӯ Алӣ, Умми Гулсум, Ибни Сино ва амсоли инҳо зухур мекунад – 18) Абубакр ва нисбаташ ба зодгоҳи худ Рай “Розӣ” аст. Ба Розӣ, бо таваҷҷуҳ ба бузургии шахсиятӣ, нубуғи касбӣ ва тавоноииҳои эҷодӣ унвонҳои назари “Ҷолинуси араб”, “Файласуфи араб”, “Табиби мористонӣ (мористон-бемористон, касалхона-Н.Н.), “Табиби мусулмонон”, “аллома дар улуми авоил”, “Ҳаками Розӣ”, “Файласуфи Рай” додаанд. Ононе, ки осори Ҳаками Розиро ба забони лотинӣ тарҷума кардаанд, бештар ӯро ба шакли “Rhazes”, баъзе маворид дар қолиби содаи “Razi” ва “Abubater” ишора намудаанд (8, 3-4).

Ҳаками Розӣ дар моҳи шаъбони соли 251 ҳиҷрӣ мутобиқ ба соли 865 мелодӣ дар Рай ба дунё омадааст. Рай, ки имрӯз аз он қариб ки ному нишоне намондааст, дар он рӯзгор аз ҷумлаи шаҳрҳои номдори минтақа ба шумор рафта, бузургони зиёдеро ба таърих ҳадя намудааст. Аз замони наврасию ҷавонии Розӣ дар ин шаҳр иттилооти зиёде ҷуз таъкидоти андаки мутарҷимони осори ӯ чизе дар даст нест. Мегӯянд, ки дар ибтидо заргарӣ мекардааст, баъдан ба умури саррофӣ (заршиносӣ) пардохта, дар заминаи илми кимиё таҷриботе андӯхтааст. Аммо дар натиҷаи таҷриботу таҳқиқоти кимиёӣ ва кимиёгарӣ чашмаш осеб бармедорад ва ба куҳхол

(чашмпизишк) мурочиат карда, 500 динар харчи табиб дода, аз ин боис ба илми тиб рӯ меоварад (8,5). Донишмандони дигар таваллуди Абубакр Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розиро дақиқтар дар **28 августи соли 865** дар шаҳри Райи Ирон гузориш дода, (7,32) вафоташро **26 октябри соли 925** дар шаҳри Рай дақиқ кардаанд (7,38).

Тибқи тазаккуроти муҳаққиқон, аз ҷумла Меҳдии Муҳаққиқ, Ҳакими Розӣ дар чиҳилсолагӣ ба омӯзиши китобҳои пизишкӣ ва фалсафӣ пардохта, қисмати зиёди умр ва зиндагиашро ба мутолеаву мурури кутуб ва навиштан сарф кардааст (8,6). Яъне, дуруст он замоне ки ба лиҳози синнию фикрӣ ба як мақому ҷойгоҳе расидааст, ба омӯзиши улуми тиббию фалсафӣ таваҷҷуҳ фармудааст. Ин маънои онро дорад, ки Закариёи Розӣ дар ибтидо хуб мулоҳиза фармуда, сониян, ба дарку фаҳми масоил расида, дар ҷустуҷӯи ҳақиқи табиату ҳастию инсон шуда, ковишҳояшро бар маънои ҷаҳоншиносии фалсафӣ ва таҷриботи тиббӣ-пизишкӣ таҳаққуқ бахшидааст. Муҳимтар аз ҳама, Розӣ аз нодиртарин мутафаккиронест, ки аз улуми таҷрибӣ ба фалсафӣ гузашта, назариёти фалсафии хешро аз тариқи улуми кимия, пизишкӣ, тиббӣ ва табиатшиносӣ собит кардааст. Бо таваҷҷуҳ ба сатҳи фарогирии донишу иттилоот ва табаххури ӯ дар улуми замонӣ, ӯро минҳайси бузургтарин файласуф ва донишманди асримиёнагии башарӣ донистаанд (9, 2).

Бад-ин тартиб, Ҳакими Розӣ ба Бағдод, ки он замон маркази тамаддуну фарҳанги исломӣ маҳсуб мешуд, меравад ва дар бемористонҳои шаҳр ба табобати беморон ва муолиҷаю муоинаи онҳо пардохта, донишу таҷриботашро дар заминаи улуми пизишкӣ тақвият медиҳад. Дар илми пизишкӣ ва маҳорати табобатӣ ончунон муваффақ мегардад, ки ба мақоми раҳбарии бемористонҳои Бағдод пазируфта мешавад. Ӯро амирону ҳокимони дарбор ба ҳамкорӣ даъват карда, бобати

муолиҷа зиёд мурочиат намудаанд. Мутарҷимону муҳаққиқон бар онанд, ки Розӣ охируламр ба зодгоҳаш Рай бармегардад ва бар асари бемории чашм онҷо вафот мекунад. Тибқи ахбори сарчашмаҳо ва манобеи зарурӣ, дар охири кор шогирдаш барои муолиҷаи ӯ ба Рай меояд, вале Розӣ ба ӯ таъкид мекунад, ки умраш ба поён расида, раво нест, ки ба муолиҷа бипардозад. Ҳамин тариқ, шаъбони соли 313 ҳиҷрӣ (925 мелодӣ) Розӣ дар синни 60-солагӣ аз дунё чашм мепӯшад (8,7).

Донишманди иронӣ Меҳдии Муҳаққиқ аз устодони Закариёи Розӣ ба унвони Абулҳасан Алӣ ибни Саҳл Раббани Табарӣ (838-870-устоди Розӣ дар пизишкӣ), Абузайди Балхӣ ва Абулаббоси Эроншаҳрӣ (устодони Розӣ дар улуми фалсафӣ) ёд карда, бо таъя ба баъзе сарчашмаҳои муътамади асримиёнагӣ дар мавриди устоди Розӣ будани шахсиятҳои болозикр шакку гумонҳоеро ба миён мегузорад. Аммо тамаркузи Меҳдии Муҳаққиқ бештар сари назарот ва мавқеъгириҳои илмии Абузайди Балхӣ (850-934) ва Абулаббоси Эроншаҳрӣ (асри 9), ки устодони Розӣ дар улуми фалсафӣ будаанд, тамаркуз намуда, бар он ишора мефармояд, ки ин ду нафари фалсафӣ дар мабоҳиси ҷиддии фалсафӣ ва мавриди шакку тардид қарор додани хушкандешиҳои замонӣ хеле фаъол буда, ба тафаккури Розӣ таъсир доштаанд. Махсусан, мавқеъгирӣ ва ҷадалиёти Эроншаҳрӣ, ки бо номи Ҳаким Эроншаҳрӣ низ маъруф будааст, дар нақди афкори мазҳабии замонӣ рӯи зеҳниёти Абубакри Розӣ асар гузоштаанд (8,11-19).

Осори Закариёи Розиро муҳаққиқон, аз ҷумла Абурайҳони Берунӣ **184 муҷаллад**, Ибни Абӣ Усайбия **238 адад** ва устоди Донишгоҳи Техрон доктор Маҳмуди Начмободӣ **271 адад** баршумурдаанд. Абурайҳони Берунӣ бар мабнои мавзӯ ва мазомини ихтисосӣ, осори Розиро бад-ин тартиб тақсимбандӣ кардааст: **56 китоб** дар тиб, **33 китоб** дар табиӣёт, **7 китоб** дар

мантиқ, **10 китоб** дар риёзиёту нучум, **7 китоб** дар тафсиру талхису ихтисори кутуби фалсафӣ ё тиббии дигарон, **17 китоб** дар улуми фалсафӣ ва тахминӣ, **6 китоб** дар мофавқуттаба, **14 китоб** дар илоҳиёт, **22 китоб** дар кимиё, **2 китоб** дар куфрийёт, **10 китоб** дар фунуни мухталифа (8,54-55).

Муҳаққиқон дар илми тиб ва пизишкӣ мутабаҳҳир будани Розиро ишора намудаанд. Мавсуф дар илми тиб ба дараҷае боло рафтааст, ки нуфузу эътибораш на танҳо дар Шарқ, балки дар Ғарб ҳам қобили мулоҳиза будааст. Дар Ғарб ва муассисоти тиббии ғарбӣ аз рӯи таълифоти беназири Розӣ то асри 17 таълим дода мешудааст, то ҷое ки дар ҷаҳони илмӣ ғарбӣ ба унвони Разес ва Абу Батер машҳур будааст (7,40). Дар баробари Ибни Сино, дар тибби назариявӣ амалӣ бузургтарин чеҳраи дигар Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ буд, ки ба унвони шучоътарин тапхисгар ва ҷарроҳи замон муаррифӣ гардидааст (14,50). Аз ин гузашта, Розӣ ба унвони поягузори илми шимӣ (кимиё)-и навин муаррифӣ шуда, пизишкиро ба ҳадди камол расонида, дар фалсафа тарҳҳои навине ҷо додааст (9).

Закариёи Розӣ дар боби тиб зиёда аз 60 [асар](#) таълиф кардааст, ки муҳимтарини онҳо “Китобу-л-ҳовӣ” ва “Китобу-т-тибб-ил-мансурӣ” (ибораат аз 10 ҷилд) буда, тамоми илмҳои тиббии асри Закариёи Розиро фаро гирифта, осори мазкур дар рушди минбаъдаи илми пизишкӣ дармонгарии кишварҳои [Шарқи](#) мусулмонӣ таъсири калон расонидаанд. Ин асарҳо дар асри XII ба [забони лотинӣ](#) тарҷума шуда, тайи чандин [аср](#) барои табибони Ғарб минҳайси дастур-раҳнамои аввалияи ихтисосӣ хидмат кардаанд. Аз ин гузашта, Закариёи Розӣ дар асарҳояш “Ат-тиб-ул-мулукӣ” ва “Тиббу-л-фуқаро” масъалаи дармонгарии фардиро матраҳ карда, роҳҳои раҳой аз бемориҳоро мушаххас намудааст. Мавсуф дар “Тиббу-л-фуқаро”, ки барои авом навишта шудааст, бемориҳои

мутадовил, роҳ ва воситаҳои роҳати дар шароити манзилӣ (хонагӣ) пешгирӣ ва табобат кардани онҳоро нишон додааст. Меҳдии Муҳаққиқ дар баҳши кутуби фалсафия ва тахминия аз таълифоти Розӣ муфасссал ёдовар мешавад (8,102-117).

Чун масъалаи мавриди назари мо шахсияти илмӣ ва мавқеияти фалсафии Розист, ногузир ба мавзуи асосӣ мепардозем. Дар таълифоти Меҳдии Муҳаққиқ сари китоби “Сирати фалсафӣ”-и Розӣ, ки аз ҷумлаи таълифоти арзишманди файласуф аст, тамаркуз шудааст (8,211-234). Дар ин бахш аз китоб, ки мавриди баҳси мо қарор мегирад, бар он таваҷҷуҳ мешавад, ки Розӣ дар “Тибби руҳонӣ”-и худ ҳам гоҳ-гоҳе аз сабку шева ва равиши зиндагию афкори файласуфон ёд кардааст. Махсусан, дар заминаи равиши фикрӣ ва шеваи зиндагии фалсафии худ китоби ҷудогонае таҳти унвони “Сирати фалсафӣ” эҷод кардааст.

Чуръату часорати фалсафии Розӣ ба дараҷае будааст, ки осори файласуфону донишмандони мутақаддиму мутааххирро мавриди нақду баррасӣ қарор дода, мавқеъу назароти инфиродиаширо бар мабноси далелу бурҳони мантиқӣ арз доштааст. Махсусан, дар радди андешаҳои хушки асримиёнагӣ ва умуман, афкори зидду нақизи замонӣ саҳткӯш буда, дар садри чараёни инқилоби фикрӣ ва ҷадалиёти асримиёнагӣ қарор гирифтааст. Сиёсатшинос ва муҳаққиқи маъруфи амрикоӣ Фредерик Старр аз ҷунбишҳои фалсафии асримиёнагӣ дар Осиёи Марказӣ ёд оварда, бар он таъкид мекунад, ки дар баробари рушди илмҳои нақлию динӣ, улуми ҷададӣ инкишоф ёфта, шахсиятҳои варзидае мисли Ҳивии Балхӣ, Ибни Ровандӣ ва Закариёи Розӣ ба майдони илму ҷадали Осиёимарказӣ ворид гардиданд, ки ба сифати шаккокони ҷададӣ дар баробари хушкандешии динию мазҳабӣ мардонавор воистода буданд (15,53).

Ба назари муҳаққиқон, нақди адёну мазоҳиб ва шеваи интиқоди фикру ақидаи қадимӣёну асримиёнагиён дар робита бо дину мазоҳиб ва хурофатпароканиҳои саросарии замонӣ, ки дар қолиби андешаи илҳодӣ дар имтидоди асри севуми ҳиҷрӣ дар қаламрави Шарқи мусулмонӣ русух карда буд, қабл аз ҳама, бо исми Закариёи Розию Ибни Ровандӣ тавъам будааст (16). Муҳаққиқон бо таъя ба ду китоби Розӣ – “Нақз-ул-адён” ва “Махориқ-ул-анбиё” андеша ва дидгоҳҳои фалсафии ӯро дар заминаи интиқодоти хурофаҳои адёну мазоҳиби минтақавию башарӣ ироа доштаанд. Бавежа, ҷасорати фикрию эҷодӣ ва фардии Розӣ дар ростои интиқоди хурофаҳои динӣ-мазҳабӣ ва қуллан, омӯзаҳои хурофии замонӣ, ки чомеахоро ба гирудороти ақидатию бархурдҳои ҳамагонӣ мекашониданд, сазовори таҳсину офарин аст. Дар китоби “Фӣ нақз-ил-адён” Розӣ бар он иддао мекунад, ки чун ҳамаи афроди башар мусовианд, пас, паёмбарон наметавонанд бартарияту мазийят бар онҳо дошта бошанд. Муъҷизоти паёмбарон фиреб ва ё аз афсонаҳои пешиниён аст, таолими мазоҳиб хилофи ҳақиқат аст, мазоҳиб, яке аз иллали ҷанғҳое аст, ки башарро ба нестӣ мекашад. Бар илова, мазоҳиб душмани тафаккури фалсафӣ ва таҳқиқ ҳастанд (14,133-134). Муҳимтар аз ҳама, дар китоби “Махориқ-ул-фалосифа” Розӣ бар тамоми адёну мазоҳиби башарӣ нақд кардааст ва бар мабнои ақлу мантиқ онҳоро мавриди интиқоди илмию фалсафӣ қарор додааст (17). Ҳарчанд ки дар баробари нақди Розӣ аз адёну мазоҳиб Абуҳотами Розӣ, Носири Хусрав ва амсоли онҳо барин муҳаққиқони исломӣ қад алам карда, изҳороту мавқеъгириҳои файласуфро зерин суол бурдаанд, ба ҳеҷ ваҷҳ, натавонистаанд руҳи интиқодгарӣ ва ҷуръатмандиро, ки тавассути Розӣ дар минтақа буруз карда буд, батамом шикананд.

Дар баҳши ахирии матолиби “Сирати фалсафӣ” Розӣ худро бо Сукрот – пири фалосифа ва файласуфони қадимӣ муқоиса мекунад ва гуфтугузори пешиниёну мутааххиринро дар заминаи шинохти ин файласуфи Юнонӣ матраҳ месозад. Аз ҷумла, Розӣ дар мавриди Сукрот, ки ба унвони сархати ҳакимони саршиноси Юнонӣ талаққӣ шудааст, изҳори назар карда, меғӯяд, ки дар ибтидои кор Сукрот ба зуҳду гӯшанишнӣ ва дур аз наъамоти дунявӣ ба сар бурда, ҳангоми ба сатҳи камолоти эҷодӣ расидан, ҷисму равони худро дар ҳадди адл (баробарӣ) қарор додааст (8,229-230).

Розӣ дар заминаи таърифи илми фалсафа бар он таъкид меварзад, ки “фалсафа ташаббуҳ ба худованд ба андозаи тавоноии одамӣ аст” ва ин таъриф аз машҳуртарин таърифи фалсафа аст, ки дар манқулооти юнониён ва аҳбори мусулмонон дида мешавад (8,231). Мунтаҳо, Розӣ меқӯшад, ки худро аз ҷиҳати илму амал минҳайси файласуфи воқеӣ муаррифӣ кунад. Бад-ин ҷиҳат, ӯ аз муҳимтарин китобҳои худ дар риштаи фалсафа, тиб, нучум ва ҳандаса ёдовар шуда, аз навиштани зиёда аз дусад асару мақолот болида, иддао мекунад, ки илми риёзиро ба андозаи зарурат ва то ҳудуди ниёз аз худ карда, зарур надонистааст, ки аз ин беш худро заҳмат диҳад, мисли ин ки нафаре мавсум ба файласуф ба ҳандаса иштиғол варзида, умри худро табоҳу нобуд сохтааст.

Ӯ рисолаҳое ҳам таҳти унвони “Фи азл мин иштиғол бифузул-ул ҳандаса мин ал-мавсумин билфалсафа” доштааст, ки дар китоби “Сирати фалсафӣ” бад-он ишора кардааст (8,232). Баъзе нуқтаназар ва мавқеъгириҳои Розӣ ба Абурайҳони Берунӣ хуш наомадааст ва ӯ ба нуқтагирӣ аз мавқеияти Розӣ дар ростии фузулӣ дар улуми ҳандасӣ пардохта, Файласуфи Райро бар он интиқод кардааст, ки ба маънои вожаи “фузул”, ки зиёдат бар кифоят аст, сарфаҳм нарафтааст. Аммо он чи ки Розӣ ба унвони намуна аз сатҳи

фарогирии донишхояш дар заминаи улуми риёзӣ ҳандасӣ ироа намудааст, ҷасорати эҷодӣ ва дидгоҳи илмӣ ўро дар қиболи масоили илмӣ замони фарогирии иттилооти илмӣ ба намоиш мегузорад.

Ҷасорати фалсафии Розӣ то ин ҳад будааст, ки ў Арасту ва фалсафаи арастуиро мавриди шакку тардидаи ҷиддии илмӣ қарор дода, алайҳи фаҳмишҳои маъмулии фалсафию динии замони қиём намудааст. Розӣ на танҳо фалсафаи арастуиро интиқод кард, балки равиши нава дар қиболи он ироа дод. Дар ин маврид Розӣ навиштааст: “Ин усуле, ки барои фикри башар вазъ шудааст ва ҳалли тамоми мушкилоти фикрии башарро бад-онҳо боз бастаед, қатъӣ ва қонеъкунанда нест” (9,1). Илова бар ин, Розӣ минҳайси файласуфи ҷадалӣ (диалектик) усули нақди фалсафӣ, нигариши мантиқӣ ва сабки таҷрибавиро дар таҳлилу арзёбиҳои илмӣ фанӣ ҷорӣ карда, асрҳо қабл аз Френсис Бекон (1561-1626) ва Рене Декарт (1696-1650) равиши таҷрибавӣ ва шеваи баррасии мантиқиро бар мабноси хирадбоварӣ пешниҳод намуд.

Ў дар китоби машҳури “Тибби руҳонӣ” ба калидвожа ва калидмафҳуми фалсафии “хирад” таваққуф намуда, дар ин замина менависад: “Хирад бузургтарин мавоҳиби Худо ба мост ва ҳеҷ чиз нест, ки дар судрасонӣ ва баҳрабахшӣ бар он сар ояд... Бо хирад бар он чи моро бартар месозад ва зиндагонии моро ширину гуворо мекунад, даст меёбем ва ба хосту орзуи худ мерасем... Хирад аст, ки ба василаи он афъоли ақли худро пеш аз он ки бар ҳавос ошкор шаванд, тасаввур мекунем ва аз ин раҳгузар онҳоро чунон дармеёбем, ки гӯӣ эҳсосашон кардаем...” (9,5-6). Дар зимн, Розӣ дар таърихи афкори фалсафии ҷаҳонӣ ба унвони бузургтарин симои хирадгароӣ башарӣ муаррифӣ шудааст. Беҳуда нест, ки яке аз машҳуртарин муҳаққиқони осори исломӣ Габриэл Фрон Розиро бузургтарин хирадгароӣ ҷаҳони то қарни ҳафдаҳум

шумурда, доктор Парвизи Спитамон дар китоби “Ҳаками Розӣ” осори файласуфро “Шоҳнома”-и фалсафии паҳнои Ирон муаррифӣ карда, менависад: “Ҳамон тавр ки Фирдавсӣ ҳамосаҳои миллии Иронро дар “Шоҳнома” эҳё намудааст, афкору андешаҳо ва осори фалсафии Ҳаким Розиро ҳам, ки нашъатгирифта аз фалсафаи хирадгароёнаи Ирони бостон аст, ба ҳақ мебояд “Шоҳнома”-и фалсафии Ирон номида шавад” (9,6).

Розӣ дар поёни рисолаи “Сирати фалсафӣ” бад-он ишора мекунад, ки ҳеҷ гоҳ қадам аз эътидол фаро наниҳодааст ва дар муроҷеа ба мухолифонаш меғӯяд, ки фаразан, агар ман дар қисмати амал муқассирам, вале дар қисмати илми ман чӣ метавонед бигӯед ва бо ин байт рисоларо ба поён мебарад: “Ба илми ман рафтор кун, агар дар амал муқассир ҳастам, илми ман туро суд медиҳад ва амали ман туро зиён намерасонад” (8,233). Дар зимн, китоби “Сират-ул-фалсафия”-ро Розӣ маҳз ба хотири дифоъ аз хеш таълиф карда, дар он худро ба сифати файласуф муаррифӣ сохта, шеваи фалсафидани худро аз табиб будан боло донистааст. Ба сухани дигар, Розӣ худро бештар файласуф медонистааст, то пизишку табиб (13,167).

Гузашта аз ин, Розӣ бар мабънои тафаккури интиқодӣ ва дидгоҳи фалсафӣ кулли масоили мавҷудаи замонию маконию мавриди шакку тардиди мантиқӣ қарор додааст. Аз ҷумла, бархурди мантиқӣ-илмӣ ва интиқодии ӯ бо дин, ки он замон ҳарфи аввалро мезад ва чарҳаи калидии ҳаёти ва умури асримиёнагӣ маҳсуб меёфт, файласуфи ҷиддӣ буданашро ба намоиш мегузорад. Розӣ динро аз фалсафа ҷудо медонад ва дар ҷараёни арзёбию баррасиҳои илмию мантиқӣ равиши фалсафиро дунбол менамояд. Аз сӯйи дигар, интиқоди мунсифонаю мудаллалонаи назароти Арасту ва фалсафаи машшоия, ки дар он замон дар садри феҳристи афкори

фалсафӣ қарор дошт, симои фалсафии Розиро бармало мекунад (13,172).

Розӣ минҳайси файласуфи замон бо таъя ба равиши илмӣ ва мавқеияти мантиқӣ дар радди андешаву афкори файласуфону мутафаккирону донишмандону мутафаккиронони пешину пасин китобҳо навиштааст, аз ҷумла: дар нақзи китоби “Ат-тадбир”, нақзи китоби “Фарфуриюс ило ан Абумансурӣ”, “Ҷавоба ан интиқоди Абилқосим алайҳ”, “Фи эзоҳи ғалат-ул-мунтақид алайҳи фи илм-ил-илоҳӣ”, “Фи интиқод ва-т-тазхир илал аҳл-ил-эътизол”, “Ал-ишфоқ ала мутакаллимин”, “Нақз ал-китоб-ул-вучуд ли Мансур бинни Талҳа”, “Ар-рад ала Сис ас-санавӣ”, “Ар-рад ала Шаҳид фӣ луғз-ул-маъод” (13,173).

Муҳаққиқ ва файласуфи муосири тоҷик академик Мусо Диноршоев бар мабнои мутолеоту мурурот дар заминаи фалсафаи Розӣ ба натиҷае мерасад, ки истифодаи панҷ унсур (дар баробари ҷаҳор унсуре маъмулӣ) дар фаҳмишу баҳогузори фалсафии пайдоиши олам ва бар ҳилофи андешаҳои маъмулии илмии замони ҳаракат кардани Розӣ симои ҷиддии фалсафии ӯро дар қиболи кӯҳи афкори дар ҷомеа мусаллати асримиёнагӣ хеле хуб ба ҷилва дармеоварад (2,140).

Муҳаққиқон бар он ишора мефармоянд, ки симои фалсафии Розӣ дар ойинаи фарҳанги асримиёнагӣ ба увнони файласуф хеле камранг аст ва ӯро бештар минҳайси табибу кимйёшиноси маъруф муаррифӣ кардаанд, дар ҳоле ки андешаву орои фалсафии Розӣ аз тарафи мусаннифону муаллифони мутақаддим ё рад шудааст ва ё ин ки аз онҳо сарфи назар кардаанд. Тавре ки дар боло таъкид ёфт, андешаву дидгоҳи илмӣ-фаннии Розиро нафарони зиёде аз зумраи муҳаққиқину мусаннифину мутафаккирини асримиёнагӣ бо шумули Абунастри Форобӣ, Ибни Ҳайсам,

Ибни Ҳазми Андалусӣ, Ибни Ризвони Мисрӣ, Носири Хусрави Қубодиёӣ, Ибни Маймун, Шаҳиди Балхӣ, Муҳаммад бинни Ямони Самарқандӣ, Аҳмад бинни Марзуқии Исфаҳонӣ, Фаҳриддини Розӣ, Начмиддини Котибӣ нақд кардаанд (13,164).

Мероси Закариёи Розӣ, бо он ки мавриди ҳамлаи ақидатию фикрӣ ва сиёсию мафкуравӣ қарор гирифтааст, дар бозшинохти мушкилоту уқдаҳои фикрию равонӣ ахлоқию ақидатию иҷтимоӣ ба насли имрӯзу ояндаи мо кумак мекунад. Новобаста аз он ки бо Розӣ файласуфону донишмандони мо -- аз Форобию Ибни Сино шуруъ карда, то Носири Хусраву Ғаззоли часпида, нуқтаназароти фалсафӣю илмӣю ўро эрод гирифтаанд, ҳамонро андеша, дидгоҳ, нақду арзёбихояш, ки бар мабнои далоили ақлӣ, мадорики фикрӣ, мушоҳидаву қиёсоти мантиқӣ ва таҷрибаву озмоишоти амалӣ рӯйи кор омадаанд, моро дар шинохти ҳаводис ва тааммул дар кори коиноту ҷомеа кумак мерасонанд. Асрҳо қабл аз таҷрибагарон ва рӯшангарони Ғарбӣ Френсис Бекон ва Рене Декарт Розӣ бо силоҳу андешаи фалсафӣ, фаросати мантиқӣ ва диди илмӣ ба мушкилоти фикрӣ, ақидатӣ, равонӣ, ахлоқӣ, ҳувиятӣ, иҷтимоӣ, сиҳҳатӣ ва маданӣ бархурд карда, силсиламасоили замониरो бар пояи далоили ақлонӣ ва равиши таҷрибавӣ мавриди арзёбӣ қарор дода, роҳро барои тафаккури фалсафӣ, нақди мантиқӣ ва биниши илмӣ ҳамвор сохтааст. Ба ин тартиб, равиши вежаи илмӣю фалсафии Закариёи Розӣ – **мушоҳида, таҷриба ва истиқро** (таҳқиқи ҳадафмандона) баъдан дар Ғарб мутадовил гардида, дар коргоҳи фикрию эҷодии файласуфоне чун Бекону Декарт асар мегузорад ва равиши навинеро дар олами андешаи фалсафӣ ва довариҳои илмӣю замонӣ ба вучуд меоварад.

Матлаби мухтасари худро дар чанд нукта метавон хулоса кард:

Якум. Абубакр Закариёи Розӣ дар таърихи фарҳанги миллию ҷаҳонӣ ба унвони бузургтарин чеҳраи илмию фалсафӣ шинохта шуда, андеша, оро, афкор ва дидгоҳу мавқеъгириҳои илмию фалсафии ӯ то имрӯз қимату аҳаммияти худро гум накардаанд.

Дувум. Мусалламан, Розӣ дар улуми шимӣ-кимӣ, дорусозӣ ва пизишкӣ то ба дараҷаи устодӣ расидааст ва кашфиёте, ки дар ин се илми бунёдӣ анҷом додааст, ӯро минҳайси бунёдгузори улуми болоӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ кардааст. Бад-ин тариқ, Розӣ бо иштиғол варзидан дар илми шимӣ-кимӣ воридаи майдони илм шуда, бо кашфи дорувории шимӣ-кимӣ самии олқолуидӣ беморонро ба табобат фаро гирифтааст. Аз ин гузашта, улқул ва ҷавҳари гутирд аз ҷумлаи кашфиёти ӯ маҳсуб меёбанд ва ба сабаби ибтикороти ҷиддии Розӣ дар кимӣ ва дорусозӣ ӯро ба унвони поягузори кимӣ навин шинохтаанд. Афзун бар ин, Розӣ бо нигариши “зарраёбӣ” ва ба истилоҳ, “атомистӣ” дар феҳристи номовартарин донишмандони ҷаҳонӣ қарор гирифтааст. Ҳарчанд ки донишмандон бар мабной назарияи арастуӣ, бар онанд, ки аносир қобили тағйиру табдиланд, аммо Розӣ бо пешниҳоди нигариши “зарраёбӣ”-и худ бар он иддао кардааст, ки аносир ғайриқобили табдил ба яқдигаранд. Маҳз ҳамин тарзи бинишу нигариш кимӣ куҳанро ба марҳилаи кимёгарии ҷадид овардааст ва биниши илмии кимёвии Розӣ бар мабной нигариши “зарраёбӣ”-и ӯ марҳилаи наvero дар таҳаввули илми кимӣ заминагузорӣ намудааст (9, 2-3).

Афзун бар ин, китобҳои “Ал-ҳовӣ”, “Тибби Мансурӣ” ва дигар кутуби пизишкӣ Розӣ чандин маротиба ба забони лотинӣ тарҷума шуда, аз рӯйи онҳо дар донишгоҳҳои пизишкӣ аврупоӣ тадрис мешудааст. Барои намуна, китоби “Обила ва сурҳак”-и Розӣ аз соли 1498 то соли 1866 чихил маротиба дар кишварҳои аврупоӣ таҷдиди чоп шудааст.

Файласуфи Рай бар иловаи кутуби “Ал-ҷомеъ-ал-кабир” (Ал-ҳовӣ), ки онро доиратулмаорифи тиббӣ номида, муътабартар аз “Ал-қонун”-и Ибни Сино донистаанд ва “Тибби Мансурӣ”, **56 ҷилд** китоби тиббӣ таълиф карда, дар онҳо услухои муолиҷаи бемориҳои замонро пешниҳод намудааст (9, 3).

Севум. Розӣ, дар қадами аввал, ба омӯзиши улуми табиӣ бо шумули кимӣ ва пизишкӣ пардохта, аз тариқи улуми таҷрибӣ-эксперименталӣ ба фалсафа ворид гардида, минҳайси файласуфи шаҳри асрию башарӣ бар мабнои дониши илмӣ ва равиши мантиқӣ ба интиқоду радди назариёту кутуби пешиниёну муосирон машғул шуда, барои нахустин маротиба дар қаламрави хилофати исломӣ наққодии илмӣ-фалсафиро мақому ҷойгоҳи махсус бахшидааст. Ҳарчанд ки равиши фикрию эҷодӣ ва сабки таҳқиқии Розӣ марсум нашуда, алайҳи он радду наққодиҳои ақидатию фикрӣ зиёд сурат гирифтааст, мавқеъгириҳои илмию фалсафии ӯ аз миён нарафта, барои доираҳои илмию тахассусию эҷодӣ ҳамоно ба сифати марҷаи фалсафию илмӣ хидмат мекунанд.

Чаҳорум. Розӣ дар қаламрави фикрию фарҳангию илмию фалсафии минтақавӣ (манзур густураи ҷаҳони исломи асримиёнагӣ аст) дар баробари марҷаияти марсум, меъёру мадорики илмӣ-фалсафиро бар мабнои усулу мабонии **мушоҳида, таҷриба ва истиқро** пешниҳод намуда, омӯзишу таҳқиқи масоилу мушкилотро бар пояи довариҳои ақлӣ тадовум бахшидааст. Усули мушоҳидавӣ ва таҷрибавӣ-эксперименталӣ, пас аз мутадовил шуданаш дар ҳавзаҳои фикрию ихтисосии Шарқи мусулмонӣ, дар имтидоди асрҳои баъдӣ дар Урупро машруиат пайдо намуда, ба сифати мабодии илмӣ-ихтисосӣ дар муҳитҳои илмӣ тадриҷан ҳамагонӣ мешавад. Ба ин маъно, хидмати Закариёи Розӣ дар

решадоршавии усулу мабодии таҷрибавӣ-эксперименталӣ дар Урупо назаррас аст.

Панҷум. Розӣ дар “Сирати фалсафӣ” худро файласуф номида, бо соири андешамандону файласуфони мутақаддиму мутааххир муқоиса мекунад. Аломату нишона ва вежагиҳои як файласуф: шаккоқӣ, илмдодорӣ, дидгоҳи интиқодӣ, биниши фалсафӣ, назари мантиқӣ, ҳунари нодири наққодӣ, тавоноии фардии эҷодӣ, озодагӣ, озоданدهшӣ, ҷасоратмандӣ, носозгорӣ бо хушкандешӣ, мубориза алайҳи хурофазадагӣ ва ҳар навъ равиши андешақӯши башарӣ, бешубҳа, дар шахсияти Закариёи Розӣ зухур кардааст. Нақду баррасиҳои мунсифонаи Розӣ дар қиболи масоили иҷтимоию фалсафӣ фикрию динии замон ўро минҳайси файласуфи нодири замон ба ҷилва дармеоварад. Дар зинм, Розӣ аз ҷумлаи нахустин файласуфон ва мутафаккиронест, ки фалсафаи маъшоии арастуиро нақд карда муътақид буд, ки ба василаи қиёсоти мантиқӣ, ки фақат мубтани бар муқаддимоти зеҳнӣ ҳастанд, наметтавон пай ба маҷхулоти бурд. Ба ин сабаб, дар баробари фалсафаи арасутӣ равиши навинеро барои шинохт дар қолиби “**мушоҳида, таҷриба ва истиқро**” арза кардааст. Дақиқтараш, Розӣ худуди ҳашт қарн пеш аз файласуфи англис Френсис Бекон (1561-1626) ин равишро кашф ва ироа кард. Мутаассифона, Розиро дар Шарқи мусулмонӣ бар суннатшиканӣ ва бидъатгарӣ муттаҳам карда, равиши илмии ўро инкор намуданд. Дар Ғарб бошад, баръакс, Беконро “паёмбари илми ҷадид” ва “бунёдгузори фалсафаи илмӣ” шумурда, назариёти ўро пайгирӣ намуда, пешрафтҳои ҷаҳони кунуниро бар ибтикороти вай марбут донистаанд.

Шашум. Розӣ озоданدهширо ҳамчун равиши шоистаи фикрию ақлонӣ, иҷтимоию маданӣ ва ҳувию ахлоқӣ таҳаққуқ бахшида, таҷрибаи озоданدهшию ақлдоварию хираддоварию барои асрҳо ва садсолаҳо ба мерос гузошт. Ў

хуб медонист ва аз хилоли мутолеоту тачриботу баррасиҳои мудавомаш дарк карда буд, ки миллатҳо ва умуман, мардум бидуни огоҳию донишу ҷаҳоншиносӣ ва тафаккури интиқодӣ, ки аз озодандешии башарӣ сарчашма мегиранд, ба сарманзили мақсуд – шукуфоию пешравию рушду тараққӣ намерасанд. Ба ин маънӣ, Розӣ бо таълифоту нуқтаназароти интиқодии худ озодандеширо ба унвони равиши дархури зиндагӣ ва раванди сохтусози инсонӣ машруиат бахшида, роҳро барои раҳой аз қайдубанди хурофоту таассуби ҳамешагӣ, ки ҷомеаи шарқиро ҳамеша ба қафо кашонида, аз ҳаракати мудавومي фикрию эҷодию иҷтимоию тамаддунӣ боздоштааст, ҳамвор сохтааст.

Ҳафтум. Розӣ бар асоси ақл ва хирадбодарӣ ба кулли масоили ҳастӣ бархурд карда, зимни арзёбию баррасиҳои ихтисосӣ танҳо аз зовияи хирад ва ақл доварӣ менамояд. Ин гуна равиш ва сабки андешаву баррасию арзёбӣ ба шахси Розӣ хос аст ва ӯро аз кулли файласуфону мутафаккирони мутақаддиму мутааххир мутамоиз месозад. Бар илова, Розӣ ба лиҳози ахлоқӣ аз соири файласуфону мутафаккирони пешину пасин мутафовит аст. Ӯ ба сифати як инсони холиси ахлоқӣ дар арзёбию баррасию нақду наққодӣ падидор мегардад. Махсусан, мушаххасоти ахлоқии баинсофию мардонагӣ ӯро аз соири андешамандону мутафаккирону файласуфон мутафовит месозад. Ба гунаи мисол, зимни бархурди илмӣ-мантиқӣ ба афкори Ҷолинуси ҳаким (Гален-пизишк ва файласуфи юнонидабори Рими қадим) дар китоби “Шуқук бар Ҷолинус” дар доираи инсофу мардонагӣ менависад: “Ман бо касе баробар шудаам, ки беш аз ҳар кас бар ман миннат дорад ва беш аз ҳама аз ӯ суд бурдаам ва ба василаи ӯ раҳнамоӣ шудаам ва аз дарёи фазли ӯ сероб гардидаам, ба он андозае ки бандае аз хоҷаи худ ва шогирде аз устои худ ва мунъим аз валинеъмати худ бархурдор намегардад”(9,10). Аз

ин гуна мавқеъгирии баланди ахлоқӣ маълум мегардад, ки Розӣ дар интиқод ҳам ахлоқу одоби инсониро риоят мекунад, аммо мутафаккироне, ки ўро интиқод кардаанд, дар бисёр маворид аз марзи ахлоқ бурун рафта, танҳо бар асоси ҳасодату бадбинӣ ба мерос ва нуқтаназароти ғайримуқаррари Розӣ баҳо додаанд. Ин аст, ки мавқеияти ахлоқии Розӣ ҳам сазовори омӯзишу тақлид будаву ҳаст.

Ҳаштум. Як баҳши муҳимми фаъолияти Закариёи Розӣ рӯшангарию ӯст. Розӣ ба унвони рӯшангар (просветитель) ба ҳавзаи муҷодилоти фалсафӣ ва мубоҳисоти мафкуравӣ дар қиболи масоили ҳассоси ақидатӣ ворид мегардад. Яъне, дуруст он замоне ки Розӣ аз тариқи илмҳои табиӣ-риёзии кимия, тиб, пизишкӣ ва риёзию ҳандасӣ ба ҳақиқати ашё пай мебарад, ба арсаи фалсафа гом бармедорад ва ҳамин тур, падида, зухурот ва ҳаводиси замонро бар мабной ақлу мантиқи зинда интиқод карда, интиқодоти мустадлали хешро ҷасуруна пахшу нашр менамояд. Ҷасуруна пахшу нашри интиқоди илмӣ-ихтисосӣ ва нақду баррасиҳои мантиқӣ дар қиболи масоили доғи замонӣ, аз ҷумла ҳангомапароканиҳои қишри руҳониёни муҳофизакори замонӣ ва хушкандешони мазҳабӣ, ки руҳу равони ҷомеаро зер тасаллути комил доштанд, Розиро минҳайси рӯшангари асили миллӣ ҷойгоҳ ва мақоми шоиста бахшидаанд. Аз сӯйи дигар, бо қишри руҳонияти муҳофизакору мутаассиби замонӣ, нухбағони улуми мадрасӣ ва шаритамадорони пурқудрати дарборӣ аз тариқи андеша ва қазоватҳои фалсафӣ дасту панҷа нарма кардан кори сахлу осоне набудаву нест. Ҳатто имрӯз доираҳои илмию фарҳангии миллӣ, бо он ки дар муҳити солими давлатдорӣ дунявӣ ба сар мебаранд, дар қиболи афкори хушк хурофотии қишри руҳонияти ватанӣ ҷуръати сухан гуфтанро надоранд, баръакс, дар бисёр маворид, дар баробари ҳузури хушкандешӣ хомӯширо аз садозаниҳои ҳадафмандона авло доништа, ба

хурофапароканиҳо ҳамроҳ шуда, андешаи миллию дунявиро ба ҳошия меронанд. Аммо Закариёи Розӣ дар он замони пуртахлука, ки шариятмадорони мутаассиби расмӣ бо давлатмадорони замони бар мабнои афкори хушки мазҳабӣ ҳукумат мекарданд, алайҳи низоми хушки ақидатӣ ва фазои сиёсӣ-мазҳабӣ тавассути мабоҳиси фалсафӣ ва қиёсоти мантиқӣ қиём карда, парчами озодандеширо барафрӯхт. Аз ин ҷост, ки Розиро ба лиҳози ҳадамоти илмӣ-фалсафӣ, ҷасорату ҷуръатмандии фикрию иҷтимоӣ ва тасмимоти рӯшангарӣ метавон дар баробари маорифпарварони фаронсавӣ Франсуа Мари Аруэ Волтер (1694-1778), Жан Жак Руссо (1712-1778), Дени Дидро (1713-1784), Шарл Луи де Монтескйе (1689-1755) қарор дод. Воқеан, кореро, ки маорифпарварони фаронсавӣ дар асри 18-и мелодӣ анҷом доданд, Розӣ дар асрҳои 9-10 аз тариқи ибтикороти илмӣ-фалсафӣ ба сомон расонид. Ба ин маъно, бемуҳобо, метавон Розиро дар сафи пеши рӯшангарони миллий қарор дод.

Нухум. Ҳаками Розӣ дар таърихи афкори башарӣ минҳайси файласуфи миллий зухур кардааст, ҳарчанд ки ўро файласуф ва табиби арабу исломӣ номидаанд, аммо ба назари наҷодӣ як эронӣ ва форс-тоҷик буд. Аз сӯйи дигар, Розӣ дар баробари таваҷҷуҳ ба фалсафаи юнонӣ (дар мисоли файласуфи қадима Пифагор), ба афкори фалсафии ориёӣ ва махсусан, шахсияти Монӣ мутамоил будааст (6,16). Ин нукта бар он гувоҳӣ медиҳад, ки Закариёи Розӣ аз ҷумлаи файласуфони матраҳи миллиест, ки аз тариқи омӯзишу таҳқиқу баррасии осори ниёкон, аз ҷумла андешаву орои файласуф, шоир, пизишк ва нависандаи маъруфи эронӣ Монӣ (216-277) эҳтироми худро ба андешаи қадимаи аҷдодӣ қоиш шуда, дар низоми интиқодии фикрӣ аз афкори фалсафии ориёӣ истифода бурдааст. Ба ин маъно, баъзе муҳаққиқон бар ин назаранд, ки осори фалсафии Ҳаким Розӣ, ки аз фалсафаи

хирадгароёнаи Ирони бостон сарчашма гирифтааст, дар воқеъ, бояд ба унвони “Шоҳнома”-и фалсафии Ирон муаррифӣ гардад” (9,6).

Даҳум. Омӯзиши муназзаму ҳадафмандонаи осори Розӣ ва махсусан, вежагиҳои шахсиятию эҷодии ӯ дар доираи барномаҳои таълимӣ-тадрисии муассисоти таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ на танҳо сатҳи донишу биниши хонандагонро боло мебарад, балки тафаккури интиқодиро ба унвони равиши муваффақи фикрӣ-эҷодӣ дар баданаҳои қишри омӯзгорию хонандагӣ ва муҳити донишгоҳии кишвар побарҷо месозад. Мо имрӯз ва оянда ҳам ба насле ниёз дорем, ки ба лиҳози фикрию ҳувиати рақобатпазир бошад ва дар шароити бозиҳои сиёсӣ геополитикӣ на танҳо худро набозад, балки миллатро аз бади ҳаводис берун кашада, парчами илму дониши зиндарию, аз як тараф ва дирафши кӯиҳои миллиро, аз тарафи дигар, боло барафрозад. Ин аст, ки тарбияи насли наврасу ҷавон бар мабноси арзишҳои илмӣ-фалсафӣ (аз ҷумла шахсият, мерос, дидгоҳ, равиш, андеша, оро, миллият ва билохира мавқеияти илмӣ-фалсафии Закариёи Розӣ), ки тавлидгари неруи ақлонию энергияи фикрии миллианд, тақозои замон мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба шароит ва авзои ташаннуҷбарангези имрӯзӣ, мо муваззафем, ки мероси Закариёи Розӣ барин шахсиятҳои бузурги миллиро, ки дар муқобили афкори хушқу хашини замонӣ, ки тарафдорону ҷонибдорони зиёде дошт (ва мутаассифона, имрӯз ҳам дорад), ҳадафмандона мубориза бурдаанд, таври бояду шояд муаррифию тарғиб карда, насли наврасу ҷавони миллатро дар руҳияи ҷуръати фикрию эҷодӣ ва тавонмандии ҳувиатию ахлоқӣ тарбия намоем.

Адабиёт

1. Бекзода, Комил. Таърихи равшанфикрӣ аз даврони Ҷамшед то замони Фирдавсӣ. Нақши шуубия дар таърихи худшиносии халқи тоҷик. Зери назари доктори илми фалсафа Муҳаммадқул Ҳазратқулов. -Душанбе: “Дониш”, 2012. -433 с.
2. Диноршоев, М. Плюралистическая философия Абу Бакра ар-Рази. -Душанбе, 2013. - 350 с.
3. Диноршоев, М, Мирбобоев М.К. Абубакр ар-Рази и его “Духовная медицина” //Абу Бакр ар-Рази. Духовная медицина. - Душанбе: Ирфон, 1990.
4. Джонбобоев, С. Учение Абубакра ар-Рази в контексте философии иранских (таджикских) натуралистов. //Известия Института философии, политологии и прав им. А. Баховаддинова АН РТ. - Душанбе, 2016. № 3. - С. 52-61.
5. Додихудоев, Х. Философские дебаты Абу Бакра ар-Рази и Абу Хатима ар-Рази. //Известия Института философии, политологии и права им.А.Баховаддинова АН РТ. - Душанбе, 2016. № 3. - С. 16-29.
6. Джураева Нигора Ниёзбобоевна. Антропология Абу Бакра -ар-Рази. Автореферат. -Душанбе, 2020. -26 с.
7. Комилов, А.Ш. Физика Ар-Рази и Ибн Сины. Отв. ред. М.М.Рожанская. –Москва: Изд-во Моск. Ун-та, 1999. -160 с.
8. Муҳаққиқ, Меҳдӣ. Файласуфи Рай. -Техрон, 1352 (1974). - 464 с.
9. Муинзода, Ҳушанг. Розӣ – ситораи дурахшони осмони фарҳангу тамаддуни башарӣ -- манбаи электронӣ: www.moinzadeh.com.
10. Маводи Симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба 1150-солагии Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ тахти унвони “Нақши Муҳаммад Абубакр Закариёи Розӣ дар илм ва фарҳанги ҷаҳонӣ”. - Душанбе, 2016. - 418 с.

11. Олимов, К., Аскардаев К. Масъалаи ҳастишиносӣ ва маърифат дар таълимоти Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ. //Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова АН РТ. - Душанбе: 2016. №3.
12. Олимов, К., Аскардаев К. Абубакр Закариёи Розӣ-донишманди ҷаҳоншумул. - Душанбе, 2016. -32 с.
13. Сулаймонӣ, Сурайё (донишомӯхтаи коршиносии аршади фалсафаи исломӣ, Донишгоҳи Розӣ, Қирмоншоҳ, Ирон), Мансурӣ, Аббосалӣ – устодёри гурӯҳи фалсафаи исломӣ, Донишгоҳи Розӣ, Қирмоншоҳ, Ирон). Муҳаммад бинни Закариёи Розӣ файласуфи дигарандеш ё табиби файласуфнамо. //Маҷаллаи илмӣ пажӯҳишҳои фалсафии Донишгоҳи Табрез, соли 10. Шумораи 34, баҳори соли 1400. - С.160-177.
14. Ровандӣ, Муртазо. Таърихи иҷтимоии Ирон. -Ҷилди 10. Чопи дувум. -Техрон: Интишороти Нигоҳ, 1382.
15. Фредерик, С. Старр. Маърифати гумшуда. Асри Тиллоии Осиёи Марказӣ аз истилои араб то Темурланг. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. – 692 с.
16. https://fa.wikinoor.ir/wiki/رسال_فلسفیه
17. <https://www.islamquest.net/fa/archive/fa52964>
18. <https://vazhaju.tj/search/куния>